

Uvod

Na začetku enaindvajsetega stoletja smo priča hitremu razvoju bioloških znanosti. Ob novih dognanjih se porajajo dvomi o posamezniku kot avtonomnem svobodnem subjektu, kar je izhodišče sodobne pravne teorije. Nova dognanja na področju genetike in nevroznanosti so še posebej zamajala prepričanje o posameznikovi odgovornosti za kazniva dejanja.

Izsledki nevroznanstvenih in genetskih raziskav počasi spreminjajo pravno prakso marsikje po svetu. V Italiji so že imeli prve primere, ko je bila kazen za kriminalno dejanje zmanjšana zaradi posameznikove domnevne genske predodločenosti za zločin. V ZDA v vse več primerih izvedenec s področja nevroznanosti poda svoje mnenje o obtoženčevih možganih. Zanimivo je, da se na nevroznanost sklicujejo tako v kazenskopravnih kot tudi v civilnih pravnih postopkih. Celo v primerih finančnih malverzacij so nekateri obtoženci že poskušali uporabiti slike možganov. Na nevroznanost se v svojih bojih z zavarovalnicami sklicujejo tudi nekateri igralci ameriškega nogometa, kajti znano je, da zaradi nenehnih udarcev v glavo veliko prej zbolevalo za različnimi oblikami demence kot večina.

Z razcvetom nevroznanosti na področju prava se seveda pojavljajo tudi nove oblike neenakosti med tistimi, ki so jim nevroznanstvene ekspertize omogočene, in tistimi, ki jim niso. Velike zagate pa se porajajo tudi glede možnosti, da bi nevroznanost lahko bila v pomoč pri predvidevanju in preprečevanju bodočih zločinov ali pa da bi z manipulacijami možganov in z zdravili lahko posameznike »spremenili«. Vpeljava novih tehnologij za izboljšanje delovanja možganov oziroma problem mentalnega dopinga že danes na mnogih področjih odpira vprašanja o pravičnosti in enakih možnostih. Študenti že zdaj uporabljajo neka-

tera zdravila kot stimulans, ki jim olajša študij. V Veliki Britaniji so v nekaterih glasbenih šolah uvedli tehniko *neurofeedback*, ki naj bi izboljšala igranje inštrumenta. Enake metode poskušajo uporabljati tudi v zaporih, ob čemer se spet pojavlja problem intervencij v možgane zapornikov. Podobna vprašanja so bila v preteklosti obravnavana v povezavi z izvajanjem lobotomije. Do katere stopnje so nove oblike intervencij, namenjene popravljanju deformiranih možganov pri kriminalcih, sprejemljive? Kdo lahko o tem odloča?

V sodobni družbi se na eni strani stopnjuje kriminalno obnašanje, ki je vezano na centre ekonomske moči in ki velikokrat sploh ni prepoznano kot kriminal. Na drugi strani pa se vse bolj krepi iskanje potencialne deviantnosti ljudi z obrobja družbe, ki so zaznamovani z revščino, pomanjkljivo izobrazbo, disfunkcionalnim družinskim življenjem in razpadajočimi odnosi v skupnosti. Če je torej nadzor države nad prvo skupino prestopnikov (na primer protagonisti, ki so vezani na moč kapitala) vse manjši in so čedalje manj podvrženi pravni regulativi ter kaznovanju za prestopno obnašanje, pa je druga skupina postala osrednji predmet raznovrstnih pravnoznanstvenih pristopov, ki pod krinko pomoči ustvarjajo nove oblike izključevanja. Kaj lahko se tako zgodi, da bo v prihodnosti nevroznanost v pomoč bogatim, ko se bodo poskušali izmuzniti roki pravice, in hkrati v škodo revežem, ki bodo z njeno pomočjo žrtve novih oblik nadzorovanja in kaznovanja.

Ta knjiga je v slovenskem prostoru pionirsko delo. Njena odlika je interdisciplinarni pristop k problematiki nevroznanosti in prava. Avtorji na različne načine osvetlujejo vplive novih znanj o možganih na pravo in kriminologijo, analizirajo spremembe dojemanja subjektivnosti in svobodne volje ter opozarjajo na nevarnosti, ki prežijo pri preveč nekritični fascinaciji nad tem, kaj nam možgani lahko povedo o človeku. Knjiga nas tudi opozori, da pri razumevanju zagat subjektivnosti ne smemo pozabiti na znanja s področja humanistike in psihoanalize.

Renata Salecl

Kazalo

Nevroznanost – pravo – filozofija <i>Aleš Bunta</i>	11
1. Ime česa je nevroznanost?.	11
2. Nevrofilozofski izziv pravnemu sistemu.	17
3. Meje nevroznanosti in »groteskni diskurz«.	24
Literatura	31
Časovna zanka svobodne volje <i>Sašo Dolenc</i>	33
1. Kdo je sploh svoboden	34
2. Moril nisem jaz, ampak moja cista	36
3. Kje je meja med biološkimi vzroki in svobodno voljo?.	37
4. Prefrontalna telovadba in poskusi rehabilitacije prestopnikov	38
5. Poskusi s svobodno voljo	39
6. Sposobnost samokontrole kot temelj civilizacije	43
7. Miselno preizkušanje alternativ	46
8. Paradoks svobodne volje.	49
9. Časovna zanka svobodne volje.	50
10. Napredek znanosti ne ogroža domene svobode.	51
Literatura	52
Redukcija v kriminologiji: poskus kritike <i>Aljoša Kravanja</i>	55
1. Kritika redukcionizma v družbenih vedah.	55
2. Nevrokriminološka poglobitev redukcije	57

3. Posebnosti kriminološkega razlagalnega načina	60
4. Ali je kriminologija kot znanost neregularnega človeškega obnašanja združljiva z redukcionističnimi pristopi	63
5. Ali je reduktivno razlogo človeškega obnašanja mogoče omejiti samo na odklonsko vedenje	66
Literatura	69
O čem razmišljam? Pravo, nevroznanost in psihoanaliza <i>Renata Salecl</i>	71
1. Kdo je kriminallec	73
2. Psihoanaliza in kriminal	78
3. Oče in sin	80
4. Užitek v transgresiji	84
5. Sklep	85
Literatura	86
Nevroznanost v kazenskih postopkih <i>Miha Hafner</i>	89
1. Uvod	89
2. Ali možganske nepravilnosti vplivajo na kazensko odgovornost	90
3. Kako nevroznanost vpliva na odmero kazni	92
4. Iskanje spominskih sledi v možganih	94
5. V možganih prepoznati laž	98
6. Vpliv nevroznanosti na odločevalce	100
7. Sklep	102
Literatura	102
Tudi sodniki so ljudje: odločanje o sankcijah, kognitivne bližnjice in iskanje poti mimo njih <i>Mojca M. Plesničar</i>	107
1. Uvod	107
2. Odločanje o sankcijah	108
3. Kognitivne napake, pomembne za odločanje o sankcijah	109
3.1. Uokvirjanje	110
3.2. Sidranje	113

3.3. Druge napake pri odločanju	118
4. Sklep	122
Literatura	125
Možgani in kazensko pravo: razprava	
o »psihičnem substratu« zločina <i>Matjaž Ambrož</i>	131
1. Uvod	131
2. Prvi problemski sklop: »storilska volja« kot merilo razmejitve med storilci in udeleženci	133
2.1. Težave »objektivno-subjektivnega« razumevanja storilstva	134
3. Drugi problemski sklop: »sprijaznitev z dejanjem« kot merilo eventualnega naklepa	137
3.1. Težave s psihičnim substratom in »rekonceptualizacija« eventualnega naklepa	138
3.2. Vrednostne sodbe namesto ugotavljanja psihičnih dejstev	143
4. Sklep: od možganov storilca k možganom sodnika	146
Literatura	147
Vpliv duševnih motenj na kazensko odgovornost	
v mednarodnem kazenskem pravu <i>Sabina Zgaga</i>	149
1. Uvod	150
2. Primerjalnopravni pogled na zmanjšano prištevnost	152
2.1. Uvod	152
2.2. Razlikovanje med razlogi upravičenosti in opravičenosti	152
2.3. Način obravnavanja institutov izključitve kaznivega dejanja: procesni ali materialni?	154
2.4. Zmanjšana prištevnost	155
3. Ureditev zmanjšane prištevnosti v mednarodnem kazenskem pravu	158
3.1. Uvod	158
3.2. Ureditev zmanjšane prištevnosti	163

3.2.1. Uvod	163
3.2.2. Pogoji zmanjšane prištevnosti	165
3.2.3. Učinek zmanjšane prištevnosti	171
3.2.4. Razmerje med neprištevnostjo in zmanjšano prištevnostjo	175
3.2.5. Zmanjšana prištevnost zaradi omamljenosti	176
3.3. Posebna vprašanja glede zmanjšane prištevnosti v mednarodnem kazenskem pravu	179
3.3.1. Pomanjkanje enotne klasifikacije duševnih abnormnosti	179
3.3.2. (Ne)relevantnost institutov v mednarodnem kazenskem pravu	180
3.3.3. Problemi v praksi	183
3.3.4. Nevrobiološki in genetski vzroki nesposobnosti obvladovati ali razumeti ravnanje	184
4. Primerjalni in mednarodni pogled na slovensko ureditev	185
5. Sklep	188
Literatura	189
Povzetek	195
Abstract	199
Imensko in stvarno kazalo	203
O avtorjih	211

Nevroznanost – pravo – filozofija

Aleš Bunta

1. Ime česa je nevroznanost?

Mreža naravoslovno-medicinskih disciplin, usmerjenih v raziskave možganov, ki so se v zadnjem obdobju predvsem v ameriškem prostoru poenotile pod imenom nevroznanost, velja za eno najhitreje razvijajočih se področij sodobne znanosti. Napredek v polju razlage delovanja človeških možganov je vsekakor osupljiv, a je zato naloga tega besedila, ki ima v zadnji instanci zelo jasno definirani projektni cilj – ovrednotenje možnega vpliva nevroznanosti na področji prava in kriminologije z gledišča filozofije –, le še toliko bolj kočljiva, lahko bi rekli celo nevhvaležna. Kako naj se poklicni filozof, ki ne premore niti približno ustreznega znanja o visoko specializiranih znanostih, ki tvorijo jedro nevroznanstvenih raziskav, sploh pertinentno loti tovrstne ocene?ocene, ki se obenem, da bi zadostila kriterijem filozofske študije, h kateri je pozvana, tudi ne more zadovoljiti z naštevanjem možnih kriminoloških aplikacij nevroznanstvenih spoznanj ali z opozarjanjem na možnosti njihove zlorabe, temveč mora poskusiti artikulirati neko bistveno potezo relacije med vsemi tremi vpletenimi elementi: nevroznanostjo, pravom in filozofijo?

Ključ do vsaj delne rešitve te zahtevne naloge leži, vsaj tako menim, v zastavitvi pravičnega vprašanja. Vprašanja, ki nam tako rekoč omogoči zgrabiti nevroznanost tam, kjer ona poskuša zgrabiti nas, torej na našem lastnem terenu, terenu filozofije. Glasi se »ime česa je nevroznanost?« in ni povsem identično vprašanju »kaj je nevroznanost?«. Videli bomo, da med njima poteka niz pomembnih razlik. Kaj je nevroznanost – to vprašanje seveda spada izključno v njeno domeno –,

je načeloma znano: nevroznanost, sprva veja biologije, je postala ime za širok dispozitiv znanosti, ki interdisciplinarno raziskujejo možgane.

Takoj lahko opazimo, da je opredelitev nove znanosti presenetljivo ohlapna. Edini skupni imenovalac dispozitiva je namreč objekt raziskave – možgani, medtem ko je določitev subjektivnega pola, torej opredelitev temeljnih principov in aksiomov znanosti, ki možgane raziskuje, nadomeščena z golim naštevanjem zelo različnih disciplin, ki so v dispozitiv sovključene: biologija, kemija, medicina, računalništvo, psihologija, filozofija, matematika itd. Po svoje se ta izostanek opredelitev temeljnih principov zdi logičen, saj že sama pluralnost vključenih disciplin, potrebnih za celovitejšo raziskavo tega izjemno kompleksnega objekta, onemogoča teorijsko in konceptualno kohezijo, kakršna je denimo značilna za fiziko ali matematiko. Vseeno pa lahko konstatiramo, da z vidika gole opredelitve nevroznanosti, vsaj če pri opredelitvi znanosti izhajamo iz homogenosti njenih principov, težko razberemo nujnost emfatične geste njenega poimenovanja, da iz množice zelo različnih znanstvenih disciplin (te se ne nazadnje že od srede petdesetih let intenzivno ukvarjajo z delovanjem možganov) nenadoma ustvari novo znanost, ki naj bi se postavila ob bok fiziki, kemiji in matematiki. V sami samoopredelitvi nevroznanosti, kot je v sicer mnogo bolj kritičnem tonu in z malce drugačnimi poudarki opozoril že Badiou,¹ ni mogoče najti pravega razloga tega kvalitativnega preskoka. Pravzaprav se zdi, kot da imamo opraviti z nekakšnim miniaturnim paradoksom: nevroznanost se kot poenotena znanost vzpostavi prav na točki, ko postane pluralna; ko se nominalno odtegne principom posameznih znanosti, iz katerih se je razvila, in postane (golo) ime raziskovalnega dispozitiva, katerega edini skupni imenovalac naj bi bil objekt raziskave. S čimer pa nikakor ne želim reči, da je poimenovanje nevroznanosti prazna, arbitrarna gesta. Vse prej kot to.

Nevroznanost namreč ni zgolj ime tega razmeroma ohlapnega dispozitiva znanstvenih disciplin, definiranega *vis-a-vis* skupnega objekta. Ime nevroznanost je obenem, morda celo primarno, tudi označevalec nekega zelo pomembnega reza oziroma diskontinuitete v razvoju sodobne znanosti, ki pa ni, vsaj ne ekskluzivno, pogojen z odkritji znotraj same znanosti, temveč sovključuje, in to na zelo

¹ »Kot prvo [nevroznanost] je prej program kot teorija. Še v večji meri kot biologija je zgolj množica dejstev in tehnik brez konceptov in ustreznih formalizacij. V resnici smo še vedno povsem nevedni o resničnem delovanju možganov.« (Badiou 2007: 19)

razviden način, tudi komponento filozofskega nazora. Ali če to formuliramo v bolj ostri obliki, nevroznanost je v prvi vrsti – videli bomo zakaj – *ime neke filozofske teze*, ime specifične oblike »materializma«, ki poskuša redefinirati *temeljno platformo* epistemološkega pristopa k razlagi človeškega bitja.

V obdobju tako imenovanega lingvističnega obrata, ki je bil v drugi polovici dvajsetega stoletja dominantna sila na področju tako filozofije kot tudi velikega dela znanosti (računalniški jeziki, kibernetika, lingvistična kognitivna psihologija, psihoanaliza itd.), je bil človek v prvi vrsti pojmovan kot *bitje govornice*, ki je bila na ta način dojeta kot centralna platforma za raziskave vzgibov njegovega delovanja (Lyotard 2002: 10, 11). Za lingvistični model je torej, nekoliko poenostavljeno rečeno, v najširšem smislu značilen nazor, da ključni psihični procesi potekajo v formi govornice (npr. Lacanova teza »nezavedno je strukturirano kot govornica«), da so podrejeni njenim zakonitostim (npr. metonimiji in metafori) in da morajo posledično vse oblike raziskovanja psihičnih procesov potekati z roko v roki s takšnimi ali drugačnimi oblikami lingvističnih raziskav. Nastop nevroznanosti je na več načinov strogo koekstenziven radikalni kritiki te dominantne paradigme, osrediščene okoli govornice, in njeni nadomestitvi s paradigmo, v skladu s katero, nasprotno, edino adekvatno platformo znanstveno pertinentne raziskave človeške psihe predstavlja *neposredno raziskovanje možganov*, kar za seboj seveda potegne tudi to posledico, da v polju psihologije (v najširšem pomenu besede) začnejo kotirati povsem drugačne znanosti kot doslej, empirično naravnane naravoslovne znanosti.

Z osnovnimi potezami nevrofilozofske kritike lingvističnega modela psihologije se bomo seznanili v naslednjem razdelku, ko bomo v grobem preleteli nekatere poudarke vodilnega nevrofilozofa in začetnika filozofske usmeritve »eliminativnega materializma« Paula Churchlanda. Na tem mestu je pomembno predvsem pojasnilo, zakaj je na ravni tega znanstvenega nazora ključna komponenta, ki sama ni docela znanstvena, temveč prej kot znanosti pripada diskurzu filozofije.

Seveda se tudi nevrofilozofi pri kritiki lingvističnega psihološkega modela sklicujejo na empirična odkritja, kot je denimo Churchlandova ocena, da samo dva odstotka kognitivnih procesov dejansko potekata v formi govornice (Churchland 2007: 209). Vendar pa so tovrstni argumenti dopolnilo in ne jedro splošne kritike. Treba je upoštevati, da je izhodišče diskontinuitete, o kateri govorimo, prej kot v trenutnem stanju razvoja nevroznanosti – ki je, vsaj na ravni pojasnjevanja